

הקמת כוח המילואים של צה"ל

מדבריו של רא"ל (מיל) פרופ' יגאל ידין

ב־19 ביולי 1948, במהלך ההפוגה השנייה, עוד בטרם עלתה לדיון שאלת פניו של צה"ל ומבנהו, רשם בן גוריון ביומנו:

"אם כי פה ושם נמשכו קרבות — הרי יש הפוגה — — — החזקת הצבא כל הזמן עלולה להחניק אותנו מבחינה כספית ומשקית. מאידך גיסא, אסור לנו להחליש או אפילו להקפיא כוחנו, הוא מוכרח לגדול — — — אולם יש למצוא דרך להקטין מספר המגויסים ולהגדיל יעילותו הצבאית. עלינו אפוא לפעול לפי חמישה-שישה עקרונות אלה:

1) תכנית של גיוס, שלפיה אפשר יהיה לגייס מחדש במשך שעות אחדות החיילים שלאחר חודש ימים אפשר (וצריך) יהיה לשחרר בהדרגה"¹.

הנה כי כן, בעיצומה של המלחמה נתן בן גוריון ביטוי מוקדם לתפיסת הארגון המיליציוני, שינקה מניסיון ה"הגנה", והוא אף חזר על תפיסה זו לאחר שוך הקרבות.

הביטוי המעשי הראשון לתפיסה זו ניתן בחוק שירות הביטחון שנתקבל בכנסת ב־15 בספטמבר 1949. החוק קבע כי: "יוצא צבא שנמצא כשר לשירות והוא אינו בשירות סדיר, יהא נמנה עם כוחות המילואים של צבא הגנה לישראל, וחייב בשירות".

החוק קבע מי יהיה חייב בשירות המילואים ומה יהיו משכי השירות של אנשי המילואים השונים, אולם ארגונו ועיצובו של כוח המילואים וגיבוש התפיסה בדבר אופן הפעלתו נדחו מעט, והוטלו על הרמטכ"ל השני של צה"ל, רא"ל יגאל ידין.

לקראת הופעתו של גיליון זה פנינו לרא"ל (מיל) פרופ' יגאל ידין וביקשנוהו לכתוב מאמר על הקמת כוח המילואים. הפרופ' ידין נעתר לבקשתנו, ולפיכך החילוננו באיסוף החומר וקיימנו עמו מספר שיחות על הנושא. אלא שבמהלך ההכנות הלך יגאל ידין לעולמו, ומאמרו לא הושלם.

מתוך החומר שאספנו עבור הפרופ' ידין ולאור השיחות שקיימנו עמו, ליקטנו מספר קטעים מדבריו, שנאמרו בדיונים שונים ואשר יש בהם כדי לשקף את תפיסתו בדבר ארגון כוח המילואים והפעלתו.

לצד דבריו של פרופ' ידין הבאנו גם מעט דברי הסבר הנשענים בחלקם על השיחות שקיימנו עמו.

מערכת מערכות מביעה את תודתה לארכיון צה"ל ובמיוחד לד"ר זהבה אוסטפלד על העזרה באיתור החומר, ולד"ר מאיר פעיל על הערותיו והארותיו לדבריו של יגאל ידין.

גודלו של הצבא ואופן הצטיידותו

26 בדצמבר 1949

" — — — העניין שאני חרד לו יותר מכל הוא, שלא נרד בצבא הקבע מתחת למספר של 31,000 איש — — — כאשר יציגו את השאלה בצורה של "או עתודות או צבא קבע?" יאמר כל אחד: עתודות מוכרחים, בצבא הקבע אי אפשר לרדת". אבל כאשר מתחילים לראות כיצד להוריד את המספר של האנשים בצבא הקבע מתחילה הבעיה. השאלה היא בכך אם אפשר יהיה להשיג תקציב של עתודות, או אי אפשר יהיה להשיגו

" — — —

12 במרס 1950

" — — — אם נגיע לכך שפעם יהיו מגויסים מאתיים אלף איש [הדגשת המערכת], הרי באופן ממוצע הם יתחלקו כך שיהיו 40 אלף איש תחת כל אחד מהפיקודים, עוד 40 אלף איש תחת הפיקוד הרביעי וכל היתר תחת חוליות ומחוזות".

הערות

גודלו של הצבא, הייתה אחת הבעיות הראשיות שהעסיקו באותה עת את הרמטכ"ל ואת יגאל ידין בראשו, והצורך לקצץ בצבא הקבע היה אף הסיבה להתפטרותו של ידין מתפקיד הרמטכ"ל.

כאן נזכר המספר של 31,000 איש בצבא הסדיר הכולל חיילי חובה וקבע כאחת. המשימות שכוח זה יועד למלא היו שלוש: ראשית — פעילות הביטחון השוטף; שנית — להוות כוח בלימה במקרה של התקפה; ושלישית — להוות תשתית של אימונים, תחזוקה וארגון, אשר תשמש אבן פינה לאימון כלל הצבא, לארגונו ולפיתוח תורת הלחימה.

מול כוח סדיר זה קיווה ידין להקים כוח מילואים שימנה 200,000 איש, כלומר יהווה כ־25% מאוכלוסייה המונה כמיליון יהודים. זהו שיעור שאין לו אח ורע בקנה

1. דוד בן גוריון, יומן המלחמה, ערכו ג' ריבלין ורא"א אורן, (ת"א: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982), כרך ב' עמ' 602.

מידה עולמי (בארצות אירופה מהווה צבא המילואים כ-10% מהאוכלוסייה) והוא מצביע במידה רבה הן על גילה הצעיר יחסית של האוכלוסייה היהודית בארץ, והן על ציפיות חיוביות מאוכלוסייה זו.

עוד בטרם נתמנה יגאל ידן לרמטכ"ל, בנובמבר 1949, הוא נשלח ע"י בן גוריון לשוויץ כדי ללמוד מן הצבא השוויצרי את שיטת ארגון המילואים הנקוטה שם. לביקור זה נודעה השפעה רבה על יגאל ידן והיא ניכרה היטב הן בשיחות שקיימנו עמו והן בקטעים שלפנינו.

ידן התרשם כנראה מאוד מן העובדה שאנשי המילואים בצבא השוויצרי שמרו את נשקם ואת ציודם האישי בביתם, ולפיכך הוצע להנהיג שיטה זו גם בצה"ל. ההצעה לא נתקבלה ובסופו של דבר הוחלט כי אנשי המילואים ישמרו בבתיהם רק את הציוד האישי ביותר: בגדים, נעליים וכו'.

עם שוך הקרבות לא הועברו ותיקי מלחמת העצמאות ליחידות מילואים אלא שוחררו לבתיהם. הם היוו את גרעין צבא המילואים אליהם הצטרפו עולים חדשים שעברו אימון בסיסי מיד בבואם ארצה בלא שיעברו את מסלול הטירונות. אלה כונו מילואי שלב ב' ואילו בוותיקי המלחמה דבק הכינוי מילואי שלב א'.

הערות

מבנה כוח המילואים כפי שסוכם עליו בסופו של דבר היה כלהלן:

פיקוד הצפון

חטיבה (מחוז) 3 — הגליל העליון המזרחי עד הכנרת.

חטיבה (מחוז) 2 — חיפה והגליל המערבי.

חטיבה (מחוז) 9 — העמקים (הירדן, בית שאן, יזרעאל, גליל תחתון, אזור חדרה-זיכרון-יעקב.

פיקוד המרכז

חטיבה (מחוז) 17 — עמק חפר והשרון.

חטיבה (מחוז) 10 — בקעת אונו, רמלה ולוד.

חטיבה (מחוז) 16 — ירושלים ופרוודור ירושלים.

פיקוד הדרום

חטיבה (מחוז) 11 — שפלת הדרום.

מחוז הנגב

הפיקוד השמיני (מרחב ת"א)

חטיבה 4

חטיבה 8

חטיבה 12

כל חטיבת מחוז כללה שני אלמנטים: חיילי המילואים הצעירים שגילם מגיע עד 39 שנים והמאורגנים במסגרת חטיבת חי"ר מוגברת שיש בה גם אלמנטים של מרגמות כבדות,

— — — בענייני אג"א החלטנו כמה החלטות עקרוניות. קבענו ככלל שהשאיפה שלנו היא שלכל איש מילואים יהיה בביתו המינימום של ציוד הדרוש לו במקרה של גיוס פתאומי. אולם אנחנו יודעים שבשנה זו ספק רב אם נוכל להשיג, הן מבחינת תקציב והן מבחינת הקניה, את הציוד הדרוש לאנשי המילואים משלב א' ומשלב ב' [הדגשת המערכת]. החלטנו שאג"ם יצטרך לקבוע, מכלל 140 אלף אנשי המילואים, מיהם האנשים אשר בפרוץ מלחמה יצטרכו להילחם ממש ולא להישאר מאחור, ולהם יש לתת את הציוד האישי הדרוש להם במקרה של פרוץ מלחמה. לאנשים אלה יינתן הציוד כאשר ייקראו לאימונים, אם הוא לא יהיה מוכן כאשר הם ייקראו בפעם הראשונה — יינתן להם הציוד כאשר ייקראו בפעמים הבאות. מאנשי המילואים האחרים נדרוש להביא ציוד משלהם, ונשלם להם סכום מסוים על הבלאי בבגדים. אלה אשר לא יביאו בגדים משלהם, להם יינתן ציוד מסוג ג' אשר יוחזק בכל בסיס של חיל ציוד לשם כך. ברור שאין זו הדרך הטובה, אבל אם אין אנחנו רוצים לאבד זמן אנחנו צריכים להשתמש בכל התחליפים הללו."

מבנה צבא המילואים

12 בדצמבר 1949

— — — אני רוצה רק להציג את האלטרנטיבה הרביעית, שהיא בעצם הרחבה של האלטרנטיבה השלישית. והאלטרנטיבה הרביעית היא — אפרוורית, לפני שנגשים בכלל לכל התכנית, ליצור פיקוד רביעי בלי אחריות טריטוריאלית, פיקוד לרזרבה [הדגשת המערכת], שהוא מטפל בכל אותן החטיבות, אשר אינן חטיבות מרחביות ובכל האלמנטים של היחידות של המטה הכללי, שזו תהיה מסגרת לקליטת הרזרבה. לפי ההצעה הזאת ישנה אפשרות שכל מחוז עירוני יפקד רק על חטיבה אחת, ומבחינה זו הוא טריטוריאלי, כל העודף שיהיה על חטיבה אחת במחוז צריך להיות תחת גוף רביעי של פיקוד של הרזרבה."

12 בדצמבר 1949

— — — כפי שאני מבין יש שלוש אפשרויות. האפשרות האחת — שאנחנו יוצרים שלושה מחוזות טריטוריאליים בפיקוד המרכז, שאחד מהם יכלול את העיר תל-אביב ויגיע עד קול'ה [מדרום למגדל צדק — המערכת] מצד אחד ועד לטרון מצד שני, למחוז הזה תהיה חטיבה עתודה, הוא יהיה, כמו המחוזות האחרים, מחוז-חטיבה. מלבד שלוש המחוזות-חטיבות יהיה מחוז אחד בלתי טריטוריאלי, אשר הוא יחלוש על שתיים-שלוש חטיבות בתוך תל-אביב בלבד. זוהי הצעה אחת, אשר מסתעפת לשתי אפשרויות: א) שמפקד הפיקוד הזה יהיה כפוף לפיקוד המרכז. ב) שהוא יהיה כפוף לפיקוד העליון.

ההצעה השנייה היא — לחלק את פיקוד המרכז לארבע מחוזות, וכל מחוז אחראי על כל הבעיות שבתוכו. המחוז הרביעי יהיה אחראי על ההגנה האנטי-אווירית של תל-אביב עצמה פלוס שלוש החטיבות של תל-אביב. גם במקרה זה יכול המחוז להיות כפוף לפיקוד המרכז ויכול להיות כפוף ישר לפיקוד העליון."

תותחנים, קשר, הנדסה ותחזוקה. ישנו האלמנט המבוגר יותר שגילו 39—49 שנים, ואלה שייכים למחוז ורובם מאורגנים בגרודי חק"ש (חי"ר קשיש).
הנגב היה דל באוכלוסין, לכן לא הוקמו בו חטיבות והוא נקרא מחוז הנגב.
יחידות מילואים נוספות של תותחנים, הנדסה, קשר, תחזוקה, רפואה ועוד אורגנו בכפיפות ישירה לפיקודים המרחביים.

— — — אני גם כן מסכים לפרינציפ שהמבנה של המילואים צריך להיות מקביל למבנה של הצבא הסדיר. לו היינו מגויסים עכשיו את כל מערך הכוחות היו ארבע חטיבות העתודה של פיקוד המרכז נמצאות תחת פיקוד המרכז. אבל חטיבה מס' 8 ועוד 2 חטיבות אשר יש לנו עכשיו, הן תהיינה תחת הפיקוד הרביעי, שהוא יהיה בלתי טריטוריאלי."

אופן הקריאה למילואים

26 בדצמבר 1949

— — — אני רוצה שנתאר לעצמנו באיזה מצב נגייס את העתודות. האפשרויות שאתם מדברים עליהן הן כאשר נצטרך לגייס את העתודות לאחר שתפרוץ המלחמה. זוהי סיטואציה אחת. אבל יכולה להיות גם סיטואציה אחרת, שאנחנו נדע על כך יומיים או שלושה ימים קודם, כי לשם כך אנחנו מחזיקים את המודיעין — — — אם מדברים על תנועה מחוץ לעיר — צריך לעשות זאת בלילה. אם מדברים על הכנסת הציוד לתוך העיר צריך להיות ברור שפירושו של דבר הובלת הציוד פעמיים בדרכים המובילות אל העיר, אני חושב שהפתרון הטוב ביותר הוא בריכוז הציוד מחוץ לעיר ולשם יצטרכו להגיע המגויסים.

הערות

הבעיות הכרוכות באופן גיוס אנשי המילואים היו רבות ומגוונות. מתוך הבעיות המוערות בדין אורגנה עד מהרה מערכת הקריאה של המילואים: קריאה שקטה באמצעות צווים לנקודות המפגש, ולעומתה קריאה פומבית באמצעות סיסמאות.

קידום אנשי המילואים והיחס אליהם

19 במרס 1950

— — — הבעיה השנייה הייתה בקשר לנוהג המילואים, התקנים והדרגות בחיל המילואים. מתוך הנחה יסודית, שאנחנו רוצים שתוחדר אצל הציבור ההכרה שחיל המילואים הוא חלק אינטגרלי מצבא הגנה לישראל ושלא יסתכלו עליהם כגבעונים, כחוטבי עצים ושואבי מים, כנחותי דרגה, החלטנו שבכל מה שנוגע לתקנים, דרגות וכד', הרי החוקה הנהוגה בצבא תחול גם על המילואים. ואם בתקן הצבא מפקד גדוד הוא בדרגת סגן אלוף, הרי אדם שיומלא במילואים תפקיד של מג"ד יצטרך להיות בדרגת סגן אלוף. השוני שהכנסנו בשטח זה הוא בקשר לפרק הזמן המינימלי הדרוש לשם עלייה בדרגה במילואים. וכאן אנחנו רוצים להבדיל בין שלושה סוגים במילואים. קצין אשר נמצא במילואים ואיננו עושה שום דבר — שום תחולת זמן אינה חלה עליו. הקצין או המפקד אשר ממלא את חובתו בהתאם לפקודת המילואים — פרק הזמן המינימלי לגביו יהיה פי שלוש מאשר בשרות הסדיר. הסוג השלישי, קצין אשר ממלא תפקיד מעל לחובתו לפי החוק, מדרין בקורסים ומתאמן בקורסים וכד' — התקופה אשר בה הוא משרת שירות אקטיבי תחשב, ביחס לפרק הזמן המינימלי, כשרות בצבא הסדיר.
בעיה נוספת בדברים אשר עסקנו בהם עד עכשיו היא בעניין התלבושת, נשיאת הדרגות וכיוצא בזה.

הערות

מעניין ללמוד, עד כמה גדולה הייתה החשיבות שיוחסה באותה עת ליחס אל אנשי המילואים ולמורל שלהם. זמן רב הוקדש לליבון בון שאלת תפקידיהם של אנשי המילואים אופן קידום ומערכת היחסים בינם לבין אנשי הצבא הסדיר.
עוד ראוי להפנות את תשומת הלב ליחס, שהיה נקוט באותה עת ללבישת המדים ולנשיאת הדרגות הן בקרב אנשי הצבא והן בקרב הציבור האזרחי.

— — — אנחנו רוצים לעודד את לבישת המדים ונשיאת הדרגות בחגים הרשמיים של המדינה ושל הצבא. הדבר נמצא עדיין בדיון, אבל ייתכן ונקבע שאיש המילואים רשאי ללבוש מדים ולשאת דרגה גם במאורעות מסויימים בחייו הפרטיים, כמו נשואיו, ברית של בנו, בר-מצוה של בנו.